

ВІДГУК

ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

на дисертацію Бондаренко Поліни Сергіївни

«Жіночий досвід сталінських репресій 1930-х рр. (на матеріалах УРСР)»,

представлену на здобуття ступеня доктора філософії

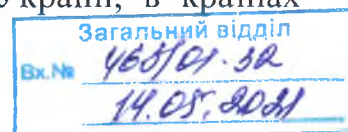
за спеціальністю 032 - Історія та археологія

(галузь знань 03 «Гуманітарні науки»)

Актуальність теми дослідження. У період існування радянської тоталітарної системи проблема репресій замовчувалася, радянська влада доклала максимальних зусиль аби про цей процес, а також про жертв сталінських репресій, як таких, у країні соціалізму забули, адже сам факт наявності «ворогів народу» завдавав нищівного удару по радянському міфу ідеалізації життя у країні соціалізму. Окрім того, радянська тоталітарна система через репресії, що спрямовувалися на не лояльних до влади та підозрілих громадян, намагалася залякати суспільство, узявши під контроль усі сфери його життя та сформувати суспільну думку про «провину репресованих перед радянською батьківщиною».

Тому впродовж 1930-80-х років ХХ століття факти репресій замовчувалися, кількість репресованих та їх імена приховувалися, доступ до архівних матеріалів для дослідників було закрито, про факти репресій не йшлося у жодному підручнику чи іншій літературі. Ті із репресованих радянських громадян, хто зумів вижити чи був реабілітований були позбавлені можливості здобувати вищу освіту, працювати за фахом, мешкати у місцях доарештного проживання, тощо. Політика непам'ятання про репресії послідовно втілювалася у життя радянською владою.

Однак, із початку 1990-х років ХХ століття ситуація кардинально змінюється: на пострадянському просторі у незалежній Україні, в країнах

Прибалтики та у Російській Федерації з'являються перші публікації присвячені даній проблемі і розпочинається процес формування політики пам'яті стосовно репресій здійснених владою.

Входження України до європейського і світового співтовариства актуалізувало дослідження репресивної політики влади та оприлюднення отриманих результатів. Підтримуючи думку дисертантки про те, що історики здебільшого беруть за основу чоловічий досвід репресій і не розглядають окремо жіночий, вбачаю у представленій дисертації беззаперечну актуальність та наукову новизну. Окрім того, розробка та реалізація сучасної гендерної політики, вимагає створення умов для розвитку гендерної рівності у всіх сферах життя. У цьому контексті, важливим є залучення гендерного підходу в наукових роботах, який в останні десятиліття привертає увагу й вітчизняних істориків. Гендерні дослідження передбачають виокремлення та визнання жінок самостійним суб'єктом історії, що сприяє відновленню невідомих сторінок жіночої історії. Тому вагомим є вивчення жіночого досвіду сталінських репресій, на рівні з чоловічим. Дослідження гендерного виміру державного терору в СРСР є важливим і для формування історичної пам'яті українського суспільства.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх достовірність. Поглиблений аналіз дисертації Бондаренко Поліни Сергіївни дає підстави стверджувати про високий рівень обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, які є чіткими, логічними та послідовними. Їх достовірність сумнівів та заперечень не викликає.

Авторкою проаналізовано значний пласт раніше мало досліджуваних, або й не досліджених досі архівних джерел, залучено достатню історіографічну базу, опрацьовано опубліковані документи, що дозволило здобувачці охарактеризувати сучасний стан розробки наукової проблеми та ґрунтовно підійти до розв'язання визначених у дисертації наукових завдань.

Для вирішення поставлених завдань, дисертантка спиралася на загальні принципи науковості та історизму із частковим використанням просопографічного, проблемно-хронологічного та статистичного методів. У ході написання дисертації було використано, також, порівняльний, системний, типологічний методи, а також цілий комплекс загальнонаукових методів (логічний, аналізу та синтезу, індукції та дедукції). Вдалася Бондаренко П.С. також і до залучення інструментарію соціологічних досліджень, що є цілком виправданим з огляду на проблематику дисертації.

Висновки до розділів та прикінцеві висновки є логічними та зрозумілими і, фактично, пройшли широку апробацію, будучи оприлюдненими на 14-х конференціях Міжнародного, Всеукраїнського та регіонального рівнів. Можна констатувати, що зміст дисертації відповідає її назві, поставленій меті та завданням і свідчить про її завершеність.

Новизна наукових положень і отриманих результатів. Провівши історичне дослідження Бондаренко П.С. прийшла до цілого ряду висновків, котрі мають наукову новизну. Зокрема, уперше визначено загальні риси сталінського терору проти жінок у 1930-х роках та показано місце жінки засудженої як «ворог народу» в репресивній політиці більшовицького режиму 1930-х років ХХ століття; на основі аналізу его-документів жінок, засуджених як «дружин зрадників батьківщини», показано сприймання ними тавра «ворог народу», «член сім'ї зрадника батьківщини», «дружина ворога народу», «дружина зрадника батьківщини», а також способи вижити в умовах ув'язнення.

Новизною вирізняється наукова праця Бондаренко С.П. і у плані дослідження повсякдення жінок у таборах ГУЛАГу, визначення особливостей процесу репресування «дружин зрадників батьківщини», тощо. Частиною додатків до дисертації є статистичні таблиці, що складені авторкою на основі архівних та інших документів. Ці зведені дані є унаочненням результатів здійсненого дослідження та підтвердженням його наукової новизни.

Практичне значення виконаного дослідження. Результати, що викладені у дисертаційній праці П.С. Бондаренко можна використати при підготовці підручників та посібників з історії, при викладанні нормативних та вибіркових навчальних курсів у навчальних закладах різного рівня, при підготовці узагальнювальних праць з історії тоталітаризму та репресій. Також, матеріали дослідження можуть становити інтерес для викладачів історії, здобувачів вищої освіти всіх рівнів, шкільної молоді, які вивчають процеси формування культури пам'яті, питання історичної провини, історичної та колективної пам'яті. Матеріали також можуть бути корисними для політикуму у виробленні засад та розбудові політики національної пам'яті.

Повнота викладення наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Основі положення дисертації та отримані висновки висвітлені у 20 наукових працях. Із них: 1 – у наукових виданнях держав Європейського Союзу; 5 - у наукових фахових виданнях України; 14 – як матеріали конференції та у інших наукових виданнях. Опубліковані праці повністю відображають зміст дисертації. Кількість та обсяг друкованих праць дозволяють авторці публічно представляти та захищати дисертацію. Усі роботи опубліковано без співавторів.

Опубліковані наукові праці здобувачки, які зараховані за темою дисертації, відповідають вимогам п. 11 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 167 від 06 березня 2019 року (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 979 від 21 жовтня 2020 р.).

Структура та обсяг дисертації. Структура кваліфікаційної наукової роботи Поліни Сергіївни Бондаренко є цілісною, логічною та завершеною. Дисертантка володіє на належному рівні науковим стилем. Розділи дисертації логічно пов'язані поміж собою, що забезпечує цілісне сприйняття досліджуваної теми і дозволяє визначити особистий науковий внесок

здобувачки, цілком відповідає задекларованій меті та сприяє вирішенню поставлених наукових завдань.

Дисертація складається із анотацій українською та англійською мовами, списку публікацій авторки за темою дисертаційного дослідження, списку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що розділені на 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний текст дисертації викладено на 181 сторінках, загальний обсяг роботи 274 сторінки. Список використаних джерел складає 404 позиції. До дисертації включено ряд додатків: фотоматеріали, статистичні таблиці, тощо.

Оформлення дисертації відповідає вимогам МОН України до кваліфікаційних наукових робіт на здобуття наукового ступеня доктора філософії відповідно до Наказу МОН України від 12 січня 2017 року № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій».

У вступі обгрунтовано актуальність досліджуваної теми, простежено зв'язок роботи із науковими програмами, сформульовано мету та завдання дослідження, визначено об'єкт, предмет, хронологічні та географічні межі роботи, охарактеризовано методи дослідження, наведено наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, проілюстровано їх апробацію, охарактеризовано публікації та структуру дослідження.

Перший розділ «Історіографія, джерельна база та теоретико-методологічні засади дослідження» авторкою поділено на три підрозділи і присвячений він розкриттю ступеня наукової розробки проблеми, дисертантка подає аналіз літератури та джерельної бази, описує принципи та методи дослідження.

Зокрема, опрацьовану літературу П.С. Бондаренко поділяє на: узагальнювальні праці щодо характеру сталінського тоталітарного режиму загалом, дослідження масового терору впродовж 1930-х років на території УРСР, праці у яких досліджується роль та місце жінки в радянському суспільстві, наукові дослідження про жіночий досвід репресій 1930-х років ХХ століття та праці з історії ГУЛАГу. Не викликає заперечень поділ дослідженої

літератури на два періоди: до кінця 1980-х років та з початку 1990-х років. З точки зору опонента така класифікація є виправданою і логічною.

Здобувачкою залучено до роботи низку джерел, як то законодавчі (сучасні нормативно-правові документи міжнародного та внутрішньодержавного значення і радянські нормативні акти, що діяли в період 1930-х років), кримінально-слідчі та статистичні документи, документи правлячої партії – ВКП(б). Окрему важливу групу джерел становлять документи особового походження.

Методологічна основа представленої дисертації є достатньою. Її становлять принципи історизму, системності, міждисциплінарності, авторкою дисертації застосовано загальнонаукові методи аналізу та синтезу, метод критичного аналізу джерел, спеціальні історичні методи (історико-порівняльний, хронологічний, історико-генетичний, проблемно-хронологічний).

Другий розділ «Репресії щодо жінок в Українській РСР» поділено на чотири підрозділи, у яких розкриваються особливості сталінського тоталітарного режиму в Українській РСР, аналізуються репресії щодо жінок, звинувачених як «вороги народу», досліджується спецоперація проти дружин і дітей «зрадників батьківщини», що проводилася впродовж серпня 1937 – 1938 років. Четвертий підрозділ другого розділу присвячено жіночій долі в сталінський період і побудовано на матеріалах кримінально-слідчих справ Цилі Заславської. Загалом для розкриття проблемних питань авторка використала широкий фактологічний матеріал, залучивши цікаві архівні документи.

Третій розділ дисертації «Жінки в екстримальних умовах ув'язнення» присвячено аналізу умов утримання жінок у таборах ГУЛАГу, вивченню морально-психологічного стану арештанток, з'ясуванню повсякдення жінок у таборах. Авторка дисертації доходить висновку, що перебування жінок у камерах в'язниць, дорога з в'язниці в пересильні пункти та до таборів супроводжувались фізичними та моральним стражданнями. Арештантки після

в'язничних камер та етапування були настільки виснаженими, що табірний простір ГУЛАГу їм вважався чимось схожим на життя на волі. Парадоксальним фактом виявляється те, що жінки, ув'язнені, наприклад, в «АЛЖИРі», як засвідчують їхні спогади, довгий час продовжували вірити в справедливість радянського керівництва й на початку свого арешту чекали на швидке звільнення. Така віра в партію, Сталіна й у своє майбутнє звільнення, можливо, допомагала жінкам пройти цей термін ув'язнення.

Бондаренко П.С. вдалося повною мірою відтворити та простежити увесь трагізм арештанток, жертв сталінських репресій, підперши висновки та узагальнення, зроблені у третьому розділі дисертаційного дослідження, переконливими фактами.

У висновках підсумовано основні результати дослідження. Висновки вирізняються чіткістю, побудовані логічно, послідовно і повністю відповідають як змісту дисертації, так і поставленим у вступі завданням. Зроблені П.С. Бондаренко узагальнення застережень не викликають.

Дисертація споряджена цілим рядом додатків інформаційного характеру, що робить її привабливішою для читача і дозволяє глибше осягнути усі особливості та тонкощі досліджуваної проблеми.

Відсутність порушення академічної доброчесності. За результатами перевірки дисертаційної праці П. С. Бондаренко наявність ознак академічного плагіату встановлено коректність посилань на першоджерела. Навмисних спотворень не виявлено.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Оскільки завдання опонента полягає не лише у ствердженні позитивного доробку пошукувачки бажаного наукового ступеня, але й виявленні у її роботі наявних недоліків, то очевидно в даному конкретному випадку слід звернути увагу дослідниці на те, що, на мою думку, можна було б зробити по іншому, або не робити взагалі.

Отже, вважала би за доцільне висловити наступні зауваги до опонованої роботи:

1. Детальне ознайомлення із структурою та змістом роботи викликає певні застереження. Зокрема, йдеться про підрозділ 2.4. «Доля жінки в сталінський період: за матеріалами кримінально-слідчих справ Цилі Заславської». Постає запитання: чому авторкою дисертації було обрано саме цю особу, а не когось із відомих широкому загалу представниць, наприклад, культури чи мистецтва? Чому б не присвятити окремий параграф порівнянню долі декількох репресованих жінок? Тим більше, що даний підрозділ написаний, фактично на основі однієї архівної справи із незначними вкрапленнями інших посилань, як наприклад: *Гранкіна О. В., Омельчук Д. В., Московченко Н. П. Використання архівнослідчих справ громадян, репресованих у 1920–1950-ті рр. : метод. рек. Київ, 1997. 34 с.* Поза сумнівом два томи процитованої справи містять цікаві факти, однак детальне цитування (однієї справи!) не містить ні наукової новизни, ані жодних інших елементів передбачених для такого роду робіт.

2. Із згадки про цитати випливає і наступне зауваження: частина цитат у тексті подається у звичлому для наукових текстів форматі, себто, у лапках, без зміни шрифтів і т.д., інша ж частина цитат авторкою дисертації виділяється курсивом і розміщується по центру сторінки, тим самим відходячи від академічного стилю викладу, як, наприклад, це зроблено на сторінках 118-119, 125, 127-128, 128, 129-130, 130, 133-134 і ін. Чим пояснити таке «різноцитування»? Намаганням авторки зробити особливі акценти на тому чи іншому факті... А як же тоді незаангажований і безпристрасний погляд науковця?

3. Впадає у вічі нерівномірність структурних елементів дисертації. Зокрема підрозділи 1.3. «Методологічні засади дослідження. Категоріальний апарат», та 2.1. «Особливості сталінського тоталітарного правління в УРСР» нараховують 8 сторінок, у той час як підрозділ 2.2. «Репресії щодо жінок, звинувачених як «вороги народу»» – 27 сторінок. З точки зору опонета такого дисбалансу слід було б уникати. Окрім того, застереження викликають і міні

вступи до кожного із розділів (декілька речень), які, радше нагадують анотації. Постає запитання: наскільки виправдане таке структурування роботи?

4. Застереження опонента викликають і визначені хронологічні межі дисертації. Зокрема, авторка хронологічними межами визначає 1929 – 1939 роки, обгрутовуючи верхню дату початком Другої світової війни. Однак, впродовж роботи ми бачимо часті відходи Бондаренко П.С. від визначеної нею ж хронологічної межі. Так, параграф 3.2. «Умови утримання в таборах ГУЛАГ» розпочинається із 1940 року (с. 134, 136), а, уже згадуваний вище підрозділ 2.4. «Доля жінки в сталінський період: за матеріалами кримінально-слідчих справ Цилі Заславської» повністю включає сорокові роки ХХ століття і простежує долю репресованої героїні аж до середини 1950-х років.

Власне, з огляду на хронологічні межі викликає застереження формулювання теми у частині «сталінські репресії». Логічно таке формулювання передбачає період до 1953 року. Звісно, дискусію щодо хронології досліджуваної проблеми дещо знімає обумовлення авторкою можливостей, при потребі, порушення хронологічних меж дисертації, проте, на думку опонента, лишень частково.

5. Не варто було при формулюванні наукової новизни згадувати праці Тамари Вронської та Оксани Кісь, адже існуючі праці цю новизну аж ніяк не увиразнюють. Натомість праці О. Кісь є надто часто цитованими у останньому розділі дисертації, зокрема у підрозділі 3.2. і, особливо, у підрозділі 3.3. Постійне посилення на одного і того ж автора не додає переконливості висновкам, що їх робить П.С. Бондаренко.

При більш прискіпливому ставленні до роботи в ній можна було б з позиції опонента знайти ще ті чи інші вади. Однак, вони ніяким чином не можуть знизити рівня виконаного дослідження. Дисертація, на моє переконання, виконана на належному науковому рівні. Дисертантка обрала і аргументовано опрацював підняту проблему, виконавши оригінальну роботу. Загалом відзначені неточності та зауваження не знижують загальної позитивної оцінки дисертації Поліни Сергіївни Бондаренко. Вказані у відгуку

опонента окремі зауваження й побажання не ставлять під сумнів наукову цінність опонованої роботи.

Загальний висновок. Дисертаційна праця Бондаренко П.С. на тему: «Жіночий досвід сталінських рересій 1930-х рр. (на матеріалах УРСР)», за змістом та структурою є завершеною, оригінальною та самостійною кваліфікаційною науковою роботою. Вона виконана на актуальну тему і містить наукові положення, теоретичні узагальнення, висновки та нові наукові результати, що мають важливе значення для розвитку вітчизняної історичної науки.

Висловлені зауваження носять рекомендаційний характер та не применшують позитивного враження від представленої дисертації. Дослідниці вдалося досягти поставленої мети та вирішити задекларовані наукові завдання. За рівнем наукової новизни, теоретичним та практичним значенням отриманих результатів, структурою, змістом, стилем викладу матеріалу дисертація Бондаренко П.С. на тему «Жіночий досвід сталінських рересій 1930-х рр. (на матеріалах УРСР)» цілком відповідає вимогам 9, 10, 11 «Порядку проведення експерименту із присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №167 від 06.03.2019 року (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 979 від 21 жовтня 2020 р.) та вимогам Наказу МОН України «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» від 12.01.2017 року (№40) (зі змінами від 31 травня 2019 року), а її авторка Бондаренко Поліна Сергіївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія» (галузь знань 03 «Гуманітарні науки»).

Офіційний опонент

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії та філософії
Волинського національного
університету імені Лесі Українки

Стрільчук Людмила Василівна

підпис
ЗАСВІДЧУЮ
Вченій секретар університету
№ 05 2020